

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Östervåla kyrka ligger vid en genomfartsled i tätorten med samma namn. Landskapet i denna socknens centrala del präglas av jordbruk kring flacka, småbrutna odlingsdelar vid sjön Tämnaren. Norr om kyrkan ligger den f d kyrkskolan från 1894, omgestaltad på 1930-talet, och den f d klockarbostaden. På andra sidan om förbipasserande väg ligger församlingshem från 1950-talet och längre söderut prästgården. I övrigt dominerar 1950- och 60-talens förnyelse, då ortens torgplats med två våningar höga affärs- och bostadshus anlades, samt ett tidstypiskt vattentorn i nordväst.

2.2 Kyrkogården

Den omfångsrika kyrkogården är på norrsidan naturligt avgränsad av Åbyån. Fram till slutet av 1800-talet upptog den ett snävare område kring kyrkan. Sedan dess har den byggts ut vid sex tillfällen, i takt med att orten växt. Rester av den kallmur av gråsten, som omgärdade kyrkogården fram till slutet av 1800-talet, finns kvar i väster och norr närmast kyrkan, till en mindre del i kyrkogårdens östra del. Längst i öster och alldeles söder om kyrkan står modernare bruksmurar av gråsten. Kyrkogårdens senare utvidgade delar omgärdas av ett smidesstaket och på en sträcka i norr fungerar friväxande buskage som avgränsning. Centralt ligger ett bisättningshus från 1952, tidstypiskt med sina putsade ljusgula fasader, väl tilltagna taksprång och detaljer i kopparplåt.

Kyrkogårdens olika årsringar visar prov på kyrkogårdskulturens utveckling från 1800-talet och framåt. De skilda karaktärerna är lätt urskiljbara även om senare förändringar medfört ett mer enhetligt utseende. Raka gångar, belagda med naturgrus binder samman. På kyrkogårdens äldsta delar finner man 1800-talets gestaltning, främst de enskilda gravarnas ofta högresta, individuellt utformade gravvårdar och stora träd längs gångar och axlar. 1940- och 1970-talens utbyggnader präglas av ett mer nyklassicistiskt formspråk, där trädrader och formklippta häckar ger den dominerande upplevelsen. De enskilda gravvårdarna är här lägre *och* underordnar sig eller ingår i helhetskompositionen.

Från dessa mer formella lösningar glider utvecklingen vidare till mer fria former och inslag av landskap och natur. På 1970-talsdelen har t ex naturstensblock sparats, kring dem har anlagts en öppen äng och i kanten en meditationsplats. På det senast utvidgade området i söder är gravraderna lagda i ett stort öppet rum, uppdelat i mindre med hjälp av strödda mindre träd och friväxande organiskt formade buskage.

Runt hela kyrkogården löper en trädkrans som är olika beskaffad beroende på vilken del den står. Trädkransens äldsta del består av olika inhemska ädla lövträd, vilka förnyas successivt med olika slags ek. 1930-tals delens trädkrans utgörs i huvudsak av lind, på en sträcka också av unga oxlar mellan lindarna. 1970-talsdelens trädkrans består av lind och nyplanterad rödek i luckor efter träd som utgått. I 1990-talsdelen växer ek, medan allén efter huvudgångsvägen består av oxlar. En allé av alm och lönn kantar den mittgång som förbinder den gamla kyrkogården med den östra, också successivt förnyad med ek.

Närmast sydost om kyrkan finns kvarter med bevarade sandgravar, omgärdade av formklippta ligusterhäckar. Gravarna randkrattas och rymmer en rik gravkultur från 1800-talet och första hälften av 1900-talet. Foto Carina Lindkvist, augusti 2002

Den Södra kyrkogården som kom till 1941 präglas av tidstypiska låga och breda gravvårdar. Omkring 1980 planterades rygghäckar av vresros. Foto Carina Lindkvist, augusti 2002

Häckar och buskage förekommer över hela kyrkogården. De präglar miljön och förtydligar genom sina olika skepnader de olika delarnas karaktärer. Några bör omnämnas speciellt. De äldsta gravkvarterens bevarade sandgravar omgärdas av ett sammanhängande system kraftiga ligusterhäckar, troligen från förra hälften

av 1900-talet. De formklipps och bildar ett grafiskt mönster, signifikant för området. På 1970-tals delen står flera olika formklippta häckar, varierande till höjd, tjocklek och sort, som formar de mindre rum området är uppbyggt av.

Minneslunden tillkom 1998 och ligger i en ovalliknande försänkning centralt i en urlund som anlades 1971. Dess storgatstensbelagda gångar leder fram till en smykningsplats med en natursten som koncentrationspunkt.

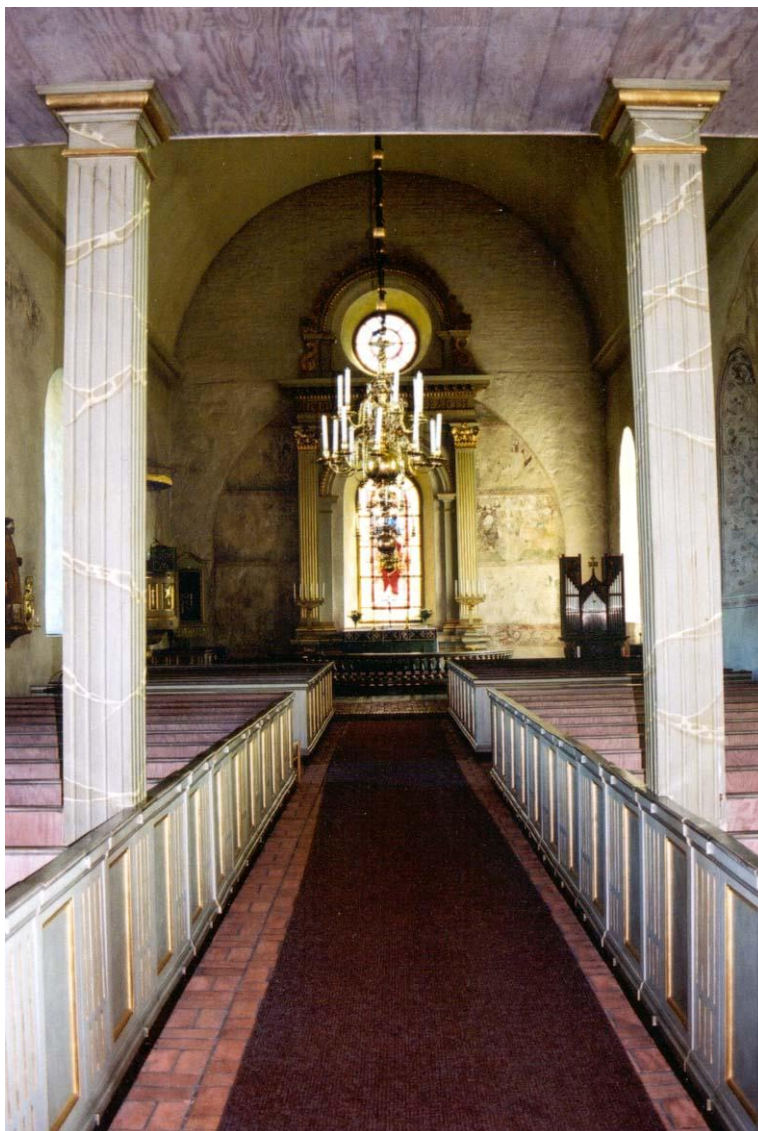

Östervåla kyrka med rakslutet korparti och långhuset täckt med brutet sadeltak. Till höger syns del av den f d kyrkogårdsmuren. Foto Rolf Hammarskiöld 2002. VLM neg B 103 909: 32

2.3

Kyrkan

Kyrkan har **rektangulärt långhus med rakslutet korparti, sakristia i norr och västtorn. Ytterväggarna är slätputsade och kalkavfärgade i svagt gul nyans. Långhustaket har brutet fall, täckt av falsad, svartmålad plåt.** Tornet kröns av en kopparklädd huv med urtavlor i matt glas, därovan en lanternin i trä med pilastrar, rundbågiga fönster och koppartak. Långhusets regelbundet placerade fönsteröppningar är rundvålvda och försedda med blyspröjsade fönsterbågar. Inträde sker genom höga flygeldörrar med runda överljusfönster i tornets vapenhus och mitt på södra långhussidan. Kyrkorummet är högt och rymligt, täckt av tunnvalv. I väggarnas bevarade medeltida muralmålningar kan byggnadens tidigare, lägre muröppningar och valv avläsas.

Östervåla kyrka, interiör mot öster.

Foto Rolf Hammarskiöld 2002.VLM neg B 103 908: 36

Allmänt antas att kyrkan uppfördes någon gång under perioden 1250-1300. Den ursprungliga byggnadskroppen bestod av ett rektangulärt långhus med putsade ytterväggar, högt placerade rundbågiga fönster, brant sadeltak med smäcker takryttare i mitten. Under 1400-talet byggdes sakristia ut på norra sidan och vapenhus på den södra. Kyrkorummets valv och väggar bemålades i början av 1500-talet, ett antagande med härledning av att liknande målningar i Upplandskyrkorna Hökhuvud, Rasbokil och Valö med säkerhet tillkom då. Efter ett blixtnedslag uppsattes en ny, kraftigare takryttare 1690.

På 1700-talet förstörades fönsteröppningarna och en klockstapel byggdes. Den senare ersattes 1805 av ett torn, byggt efter ritningar av P W Palmroth. Tornets nederdel kom att ingå i det därmed utökade kyrkorummet. Socknens befolkningsökning framtvängde en ännu större utbyggnad åren 1816-17, då långhusets medeltida valv med bärande pelare revs. Ett högre yttertak med brutna spånklädda fall byggdes och över kyrkorummet tillkom det alltjämt befintliga, putsade trätunnvalvet. Vapenhuset mot söder revs och istället gjordes

nuvarande ingång mitt i långhusets södra sida. De medeltida fönsteröppningarna igenmurades för att ersättas av större, symmetriskt placerade i fasaden.

Inredningen av det nya kyrkorummet drog ut på tiden, kanske en antydning om att den omvittnat fattiga församlingen ”förbyggt sig”. 1820 tillkom predikstolen av Thoman och 1825 en orgel, tillverkad av den kände Zacharias Strand. Den stora takhöjden medgav orgelläktare i två plan. Kyrkorummet förblev dock länge omålat och man fortsatte att använda den förut befintliga kyrkans altaruppsats liksom bänkkvarteren från 1700-talet. Först i samband med en stor yttre reparation 1873-74 tillkom alltjämt befintlig altarprydnad, altare och altarring.

En mer radikal omgestaltning av kyrkorummet dröjde till 1902, då 1700-talets slutna bänkkvarter i tidens anda ersattes med öppna bänkar. Tidigare befintliga trägolv, som vilat direkt på marken, revs ut och ett undergolv av cement blev gjutet. Därpå lades nytt trägolv i koret och cementplattor i gångarna. Valv och väggar fick en fältindeldad marmorering. Kyrkorummet krymptes, sedan man på mer traditionellt vis inrättat vapenhus i tornet. Vid samma tid insattes de alltjämt befintliga innerfönstren. Eftersom brandstodsbolaget vägrat försäkra kyrkan med långhustaket spånklätt bestämde församlingen 1910 att istället lägga plattor av asbestcement.

1930-talet var en tid av teknisk förnyelse, då centralvärme ersatte kyrkans vedeldade kaminer och elektrisk belysning installerades. Dessutom genomfördes yttre renovering och kyrkogården utvidgades.

Vid nästa stora omgestaltning 1952-53, under ledning av Erik Fant, avlägsnades de mesta inslagen från 1902. Halvslutna bänkkvarter insattes, med förebild hämtad från de 1700-talsbänkar som magasinierats på kyrkvinden. I kor och mittgångar lades tegelgolv. Övre orgelläktaren minskades i omfång. Mest väsentliga förändringen var dock återupptäckten, friläggandet och restaureringen av medeltida väggmålningar.

Därmed lät sig den äldre kyrkobyggnaden avläsas i den nyare, något som ytterligare underlättades av att två tidigare fönsteröppningar blev markerade som nischer. På de väggytor som saknade medeltida måleri ersattes 1902 års marmorering med en grå kalkavfärgning för att anknyta till det tidiga 1800-talets empirestil. Den gestaltning kyrkorummet fick 1952-53 äger i allt väsentligt bestånd.

Vid senaste yttre renoveringen 1990 blev långhustaket täckning av asbestcement ersatt med falsad, svartmålad plåt och fasaderna kalkavfärgades i en gulaktig nyans, fastställd efter undersökning av äldre färgskikt.

2.4 Kulturhistorisk karakteristik och bedömning

Trots senare gjorda förändringar präglas Östervåla kyrka såväl till exteriör som interiör av den gestaltning byggnaden successivt erhöll under 1800-talets första hälft. Särkilt betydelsefulla element är kyrkorummets höga tunnvalv, den dubbla orgelläktaren, altaruppsats och predikstol. Dominerande är en grå, spartansk färgsättning, med anknytning till det tidiga 1800-talets empirestil. Till denna bild skall läggas de medeltida muralmålningar, vilka upptar delar av väggfälten.

Signifikant för kyrkogården är de ingående delarnas skiftande utformning, mer eller mindre välbevarade exempel på kyrkogårdsarkitektur från de senaste tvåhundra åren. Kyrkogårdens grönska i form av trädkrans, *alléer*, häckar, buskage m.m, är rikt varierad och *spelar en väsentlig roll i formandet av de olika delarnas karaktärer.*

Att särskilt tänka på vid förvaltning och användning av kyrka och kyrkomiljö:

- vid sidan av medeltida muralmålningar är kyrkorummets strama 1800-talskaraktär viktig att slå vakt om.
- sandgravområdet närmast sydost om kyrkan, som mönsterkrattas och hyser många exempel på gravkultur från 1800-talet samt har ett karaktäristiska system av formklippta gravhäckar, är känsligt för förändringar
- vid förnyelse av kyrkogårdens grönska bör sortval, placering och skötsel ske enligt de ursprungliga intentionerna för respektive del.
- grusbeläggningen på samtliga gångar bör bibehållas.
- kyrkogårdsinventering bör göras.
- upprättad inventarieförteckning från 1989 aktualiseras om så krävs

2.5 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Boström, Erik: *Medeltida kalkmålningar i Västmanlands län*. Västmanlands fornminnesförenings och läns museums årskrift 1984
 Kilström, Bengt Ingmar: *Östervåla kyrka*. Upplands kyrkor CXIX. 1966
 Berggren, Bonzo: *Östervåla kyrka*. Kyrkorna i Västmanlands län. Västerås 1982
 Kyrkoarkivet Östervåla (KA): O1a, O1b, O1c
 Riksantikvarieämbetets antikvarisk-topografiska arkiv (ATA):
 Restaureringsprogram, tillstånd m m
 Riksarkivet (RA): Ritningar och skrivelser i Överintendentämbetets arkiv
 Västmanlands Läns Museums arkiv: Foton, handskrifter, handlingar
 Pressklipp: Sala Allehanda, Västmanlands Läns Tidning

Inventering kyrka: 26 juni 2002. *Inventering kyrkogård:* 8 aug 2002
Inventerare kyrka: Maria Hallberg, Rolf Hammarskiöld, Krister Ström
Inventerare kyrkogård: Carina Lindkvist, Monica Sandberg
Ansvarig för kulturhistorisk karaktäristik och bedömning:
 Rolf Hammarskiöld, Monica Sandberg

Rapportsammanställning: Rolf Hammarskiöld